

КЛИША АНДРІЙ ІВАНОВИЧ – МАЙСТЕР СЕЛЕКЦІЇ НШЕВИХ КУЛЬТУР (06.12.1934–21.11.2018)

В. Ю. Черчель, доктор с.-г наук,

Л. М. Білоконь, провідний фахівець,

О. О. Кулініч, канд. с.-г. наук

Державна установа Інститут зернових культур НААН України

Наприкінці 2024 р. колектив Державної установи Інститут зернових культур НААН (ДУ ІЗК НААН) відзначив 90-річчя з дня народження відомого селекціонера продовжувача школи Сергія Івановича Чернобривенка – Клиші Андрія Івановича. За своє відносно довге селекційне життя Андрій Іванович сформував селекційну колекцію малопоширених зернобобових культур, насамперед, чини посівної, сочевиці, вики ярої, квасолі, нуту звичайного, гороху. Його вклад в селекційне удосконалення та популяризацію цих культур особливо актуальний сьогодні, коли аграрії шукають заміну найбільш популярним: пшениці, ячменю, кукурудзі, що протягом воєнного стану у 2022–2023 рр. втратили цінну привабливість через логістичні проблеми. Зростають посівні площі в Україні під квасолею і сочевицею.

Народився, Андрій Іванович 6 грудня 1934 р. в селі Гінці Лубенського району Полтавської області у мальовничому місці на правому березі звивистої річки Удай, що утворює стариці і заболочені озера. Засноване як козацьке поселення у 1715 р. за переписом 2001 р. у ньому мешкала 221 особа. Поруч з селом у 1871 р. виявили одну з найвідоміших пам'яток кам'яного віку першого пізнього палеолітичного (13000–15000 років тому) поселення на території Східної Європи, що дістало назву «Гінцівська стоянка». Ось саме тут пройшло дитинство майбутнього селекціонера.

Після закінчення семирічної школи, Андрій Іванович, навчався в Хомутецькому зоотехнічному технікумі, і в 1954 р. отримав диплом зоотехніка. Потім працював у племгосподарстві «Більшовик» Мелітопольського району Запорізької області. Три роки служив у морській авіації Чорноморського флоту – спочатку механіком, а потім старшим механіком авіаційного озброєння.

Після армійської служби у 1957 р. він вступає до Кримського сільськогосподарського інституту ім. М. І. Калініна та у 1962 р. отримує диплом за фахом «учений агроном».

Далі своє життя він присвятив селекційній науці спочатку на Кримській державній сільськогосподарській дослідній станції молодшим науковим співробітником відділу селекції (1962–1965 рр.), з 1965 по 1967 рр. навчався в аспірантурі при Всесоюзному науководослідному інституті кукурудзи та надалі пропрацював у науковій установі понад 50 років.

З 31.12.1967 по 16.05.1972 рр. Андрій Іванович працював молодшим науковим співро-

бітником лабораторії селекції і насінництва зернобобових та олійних культур у Всесоюзному НДІ кукурудзи на Синельниківській селекційно-дослідній станції. З травня 1972 р. почав роботу на посаді старшого наукового співробітника на Красноградській дослідній станції що також належала до мережі дослідних станцій цього ж інституту, де працював до 2018 р. Очолював лабораторію селекції і насінництва зернобобових культур у періоди з 12.1973 по 03.1979 та з 12.1984 по 12.2002 роки. Був завідувачем відділу селекції і насінництва зернобобових культур з 03.1979 по 12.1984 роки.

Кандидатську дисертацію за спеціальністю «Селекція і насінництво» захистив у спеціалізованій вченій Раді Українського ордена Леніна науково-дослідного інституту рослинництва, селекції і генетики ім. В. Я. Юр'єва (12 січня 1971 р.) за темою «Биологические особенности, продуктивность и перспективы селекции зимующего кормового гороха в Степи Крымской и Днепропетровской областей» [1]. Вчене звання старшого наукового співробітника за спеціальністю «Селекція і насінництво» присвоєно 1 жовтня 1986 р.

Слід зазначити, що ще на початку наукової діяльності, Андрій Іванович, займався питаннями зимуючого гороху, які після 2010 року отримали впровадження у виробництві. Кращим способом вирощування зимуючого гороху на корм є його посів в суміші з пшеницею озимою. Результати досліджень показали перевагу у зеленій масі, сіна та вмісту протеїну сортів зимуючого гороху в суміші з озимою пшеницею порівняно з викою озимою, а чисті посіви такого гороху були на рівні ярих сортів Укїсний 1 та Кормовий 226. За врожаєм насіння зимуючий горох перевищував врожай озимої вики у два рази, а ярий кормовий горох – у півтора. Він довів добру зимостійкість сортів гороху Австріанум 244, Узбецький 71, Р-1, які за характеристиками були навіть кращими за інші культури, а саме озимий ячмінь і озиму вику, та визначив напрями селекційної роботи з цією культурою.

Результати тривалої науково-дослідної роботи стали основою докторської дисертації, яку він захистив у 1993 р. у спеціалізованій вченій Раді при Інституті кукурудзи за спеціальністю «Селекція і насінництво». Тема його наукового пошуку була «Основы селекции зернобобовых культур для Степи Украины» [5]. Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України Від 15.12.2005 р. Клиші А. І. присвоєно вчене звання професора зі спеціальності «Селекція рослин». Наукова робота, А. І. Клиші, була присвячена селекції зернобобових культур [4]. Він склав схему гомологічних рядів спадкової мінливості господарсько-цінних ознак у культур триби викових, удосконалив їхню схему розділення видів на підвиди і різновиди. Виділив і описав новий різновид чини посівної *Sphacrisco-augulatreu albug. nov.*, на базі яких створив сорти Красноградський 4 і Красноградський 5. Розробив екологічну характеристику і класифікацію зернобобових культур. Визначив пороги чутливості рослин до низьких температур для гороху, вики і чини. Виділив культури з високою посухостійкістю: чина посівна, нут, сочевиця дрібнонасінна. Вивчив азотфіксацію зернобобових культур і їхні переваги як попередників зернових культур. Запропонував ряд ефективних методів селекційно-насінницької роботи і прогнозу у підборі пар для гібридизації вихідного матеріалу та синтезу нового. Розробив основи первинного насінництва зернобобових культур і способи прискорення їхнього розмноження.

З 2003 р. і до кінця свого життя він працював на посаді головного наукового співробітника лабораторії селекції і технології вирощування ранніх зернових і зернобобових культур Державної установи Інститут зернових культур НААН України.

Клиша А. І. мав постійний зв'язок зі студентами агрономічного факультету Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва, активно керував їхньою виробничою практикою, надавав консультації щодо написання дипломних робіт. Запрошувався як лектор у Красноградській технікум механізації і електрифікації сільського господарства ім. Ф. А. Тимошенка та Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва, а також приймав участь у роботі семінарів з підвищення кваліфікації агрономів і керівників господарств за темою «Основы насінництва і технології вирощування зернових і зернобобових культур».

Починаючи з 1994 р. був постійним членом екзаменаційної комісії з прийому аспіран-

тів і кандидатських іспитів зі спеціальності «Селекція і насінництво» в ДУ ІЗК НААН. Андрій Іванович також входив до складу спеціалізованих вчених Рад при Інституті рослинництва ім. В. Я. Юр'єва та ДУ ІЗК НААН із захисту кандидатських і докторських дисертацій за спеціальністю «Селекція і насінництво». Виявляв активну участь у роботі координаційних Рад з наукового забезпечення АПК Харківської і Дніпропетровської областей згідно з програмою вирощування зернобобових культур, виробництва харчового і кормового білка.

Андрій Іванович Клиша приділяв багато уваги вихованню наукових кадрів. Під його керівництвом створено плеяду вчених, котрі працювали над вирішенням актуальних наукових завдань, про що свідчать захищені кандидатські дисертації за спеціальністю «Селекція рослин». Вони вивчали різні питання селекції зернобобових культур в умовах північного Степу України.

Невмивако Тетяна Володимирівна виконала дослідження сортозразків сочевиці крупнонасінної та дрібнонасінної, вики посівної і волохатої з різними морфо-біологічними ознаками. Відібрано ряд продуктивних ліній сочевиці та вики які вивчалися у селекційному розсаднику.

Шокало Наталія Сергіївна вивчала 135 сортозразків гороху різного морфотипу з комплексом господарськи цінних ознак. Лінію № 426 було включено в попереднє розмноження під назвою сорт Красноградський 10.

Коваль Олександр Миколайович вивчав колекційні сортозразки чини посівної. Було відібрано ряд продуктивних ліній, як робоча колекція селекційного розсадника. Номер 307 було включено в розмноження під назвою нового сорту Сподіванка (Красноградська 9).

Кулініч Олексій Олександрович працював над створенням високопродуктивного селекційного матеріалу сочевиці. Він довів, що дрібнонасінні форми несуть значний потенціал генетичного поліпшення. Створено новий селекційний матеріал сочевиці, який поєднує ознаки адаптивності з високим урожайним потенціалом. Сорт Лінза у 2007 р. зареєстрований для вирощування в Степу України.

Хорошун Іван Віталійович вивчав колекційні сортозразки квасолі звичайної. Відібрано 30 продуктивних ліній з кущовою формою рослин, які вивчалися у селекційному розсаднику. Номер 161/01 під назвою сорту Несподіванка знаходився на державному сортовипробуванні з 2008 р. і після реєстрації розмножувався на землях Красноградської дослідної станції.

Основним доробком Андрія Івановича є 42 зареєстрованих сорти зернобобових культур. [8]. Він є автором відомих сортів: чини посівної – 8 сортів, зокрема Красноградська 1, Сподіванка, Білянка, Іволга; гороху – Красноградський 8, Укїсний 1, Вікторія українська; нуту звичайного – Слобожанський, Красноградський 4, Дніпровський високорослий та Дніпровський 1; квасоля налічує 12 сортів, зокрема, Красноградська 5, Дніпрянка, Несподіванка, Журавка; вики ярої – Знахідка; сочевиці – Лінза, Даринка, Горлиця. Слід зазначити, що завдяки роботі А. І. Клиші, інститут є власником унікальних сортів бобових культур чини посівної і вики ярої, що не мають аналогів в Україні. Тривалий час відповідна першість ДУ ІЗК НААН була й за сочевицею, сьогодні з 11 сортів зареєстрованих в Україні інститут є власником 4. Сформована Андрієм Івановичем команда працює й надалі з колекцією зернобобових культур, незважаючи на тяжкі часи для країни, і вже О. О. Клінічем виведені та зареєстровані нові сорти чини посівної – Лігум, Світанкова та сочевиці – Зелевир, Серпанок, РЕД. Результати наукової діяльності А. І. Клиші висвітлені у відомих 127 наукових працях. Світла пам'ять про відомого вченого залишиться назавжди у серцях колег та вшанована різними виданнями бібліотечного фонду інституту і академії. Завдяки такій праці, шириться слава науки, розбудовується наше майбутнє.

Використана література

1. Клыша А. И. Биологические особенности, продуктивность и перспективы селекции зимующего кормового гороха в Степи Крымской и Днепропетровской областей: дис. ... канд. с.-х. наук: 06.534. Украинский НИИ растениеводства селекции и генетики им. В. Я. Юрьева. Харьков, 1970. 150 с.
2. Методические рекомендации по выращиванию зерновых бобовых культур в колхозах и совхозах Украинской ССР / Г. Р. Пикуш, З. Б. Борисоник, А. И. Клыша [и др.]. Киев: МСХУССР, 1983. 26 с.

3. Рабочая тетрадь агронома по интенсивным технологиям возделывания яровых зерновых культур / Л. Л. Зиневич, Н. С. Корнейчук, А. И. Клыша [и др.]. Киев: Урожай, 1986. 160 с.
4. Клиша А. І. Чина. Нут. Сочевиця. Зернобобові культури в інтенсивному землеробстві. Київ: Урожай, 1990. С. 132–157.
5. Клыша А. И. Основы селекции зернобобовых культур для Степи Украины: дис. ... докт. с.-х. наук: 06.01.05 / Институт кукурузы УААН. Днепропетровск, 1993. 302 с.
6. Система ведення сільського господарства Дніпропетровської області /А. О. Любович, Є. М. Лебідь, А. І. Клиша [та ін.]. Дніпропетровськ: Центр наукового забезпечення АПК Дніпропетровської обл., 2005. 426 с.
7. Пащенко Ю. М, Клименко Л. О. Секрет успіху в наполегливій праці *Бюлетень Інституту зернового господарства УААН*. Дніпропетровськ 2009. № 37. С. 118–121.
8. Клиша А. І., Кулініч О. О., Хорошун І. В. Результати і напрямки селекції зернобобових культур. *Бюлетень Інституту зернового господарства*. Дніпропетровськ, 2010. № 39. С. 27–32.
9. Сучасна технологія вирощування сочевиці. Науково-виробниче видання / Черенков А. В., Клиша А. І., Гирка А. Д., Кулініч О. О., Сидоренко Ю. Я., Бочевар О. В., Ільєнко О. В., Кулик А. О. Дніпро: Роял Принт, 2013. 48 с.
10. Черенков А. В., Клиша А. І., Гирка А. Д., Кулініч О. О. Зернобобові культури: сучасні технології вирощування: монографія за ред. А. В. Черенкова. Дніпропетровськ: Акцент ПП, 2014. 110 с.